

การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องเทวดาชั้นฉกามาพจร

ในพระไตรปิฎก

นายนิเวศ สุธาสิตชัย

ศูนย์วิทยพัทธยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. 2537

ISBN 974-583-861-6

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

I16455402

AN ANALYTICAL STUDY OF THE CHAKĀMĀVACARADEVATĀ
IN THE TRIPITAKA

MR. PINIT SUKSATHIT

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A Thesis Submitted in Partial Fulfilment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts

Department of Eastern Languages

Graduate School

Chulalongkorn University

1994

ISBN 974-583-861-6

พินิจ สุขสถิตย์ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องเหวดคาชั้นจกามาพจรในพระไตรปิฎก
 (AN ANALYTICAL STUDY OF THE CHAKĀMĀVACARADEVATĀ IN THE TRIPITAKA)
 อ.ที่ปรึกษา : รศ.ดร.ศักดิ์ศรี แย้มนาคดา, อ.ดร.ประพจน์ อัสววิรุฬหาร,
 127 หน้า. ISBN 974-583-861-6

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาเชิงวิเคราะห์เหวดคาชั้นจกามาพจรในพระไตรปิฎก ว่าเหวดคาชั้นนี้ตามทัศนะของพุทธศาสนามีลักษณะเป็นอย่างไร การศึกษาพบว่าเหวดคาจัดเป็นสัตร์โลกที่ยังมีกิเลสเหมือนมนุษย์ เหวดคามีภูมิที่อยู่ของตนเรียกว่าเหวดโลก เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยมี 6 ชั้น โดยแบ่งตามระดับอันสงส์ของบุญกุศลที่ได้กระทำ เรียงจากระดับต่ำไปหาระดับสูงคือชั้นจกาคุมหาราชิกา ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดี และชั้นปรนิมมิตวสวัตดี

สมบัติของเหวดคามีลักษณะวิเศษกว่าของมนุษย์ โลกของเหวดคาเป็นแดนเสวยสุขของสัตร์โลก ที่ได้กระทำกุศลกรรม ลักษณะทางกายภาพของเหวดคาที่ปรากฏในพระไตรปิฎกก็มีความงามเลิศและมีอายุยืนกว่ามนุษย์เพราะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นด้วยอันสงส์แห่งกุศลกรรม อย่างไรก็ตามเหวดคาก็ยังคงอยู่ในอำนาจของไตรลักษณ์ กล่าวคือยังเวียนว่ายตายเกิดเหมือนสัตร์โลกทั่วไป มนุษย์ที่มีคุณธรรมสูงกว่าเหวดคาเช่น พระพุทธเจ้าและพระอริยสาวกเป็นต้นเหล่าเหวดคาก็เคารพนับถือ ด้วยเหตุนี้ เหวดคาที่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าจึงสนใจอบรมคุณธรรมเพื่อเป็นปัจจัยข้ามพ้นจากสังสารวัฏ บทบาทของเหวดคาซึ่งเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าได้ปรากฏในพระไตรปิฎกอยู่หลายแห่ง เช่น ชักชวนให้ทำดี เพื่อหลุดพ้นจากวัฏทุกข์ทั้งยังช่วยเหลือผู้เดือดร้อนในบางโอกาสด้วย

ความเชื่อเรื่องเหวดคาชั้นจกามาพจรที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมีอิทธิพลต่อพุทธศาสนิกชนชาวไทยอย่างมาก เห็นได้จากที่สะท้อนออกมาในงานวรรณกรรมและศิลปกรรมต่าง ๆ ตั้งแต่สมัยสุโขทัยกระทั่งสมัยปัจจุบัน เช่น ไตรภูมิพระร่วงและจิตรกรรมฝาผนังในหลาย ๆ สถานที่

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาควิชา..... ภาษาตะวันออก
 สาขาวิชา..... ภาษาบาลี-สันสกฤต
 ปีการศึกษา 2536.....

ลายมือชื่อนิติต.....
 ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....
 ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

C210737 : MAJOR PALI AND SANSKRIT
KEY WORD: DEVATĀ / CHAKĀMĀVACARA

PINIT SUKSATHIT : AN ANALYTICAL STUDY OF THE CHAKĀMĀVACARADEVATĀ
IN THE TRIPITAKA. THESIS ADVISOR. ASSO. PROF. SAKSRI YAMNADDA,
Ph.D., PRAPOD ASSAVAVIRULHAKARN, Ph.D. 127 pp. ISBN 974-583-861-6

A critical and analytical study on the gods mentioned in the Theravāda Tripiṭaka shows that these gods, like human beings, are not free from sensual defilements (Kilesa). They have their own abode in the so-called Chakāmāvacara (the Realm of Six Heavens), which they attain through various levels of performance of merit. These heavens are named from low to high as follows : Cātummahārājikā, Tāvātimsā, Yāmā, Tusitā, Nimmānaratī and Paranimmitavasavattī.

These gods exist in a state and environment far superior to that of man. Physically, they are endowed with more illustrious form and longer life. They are, however, still bound to the law of the Three Characteristics of Existence (ti-lakkhaṇa), and subject to being reborn in the endless cycle of Saṃsāra. Human individuals with high virtuous accomplishment, such as the Buddha and a number of his disciples (ariya-sāvaka) are highly revered by them, who then exert themselves along the right path in order to cross over the ocean of unending birth and death. These gods are often mentioned to help leading human beings to perform merits and they occasionally come to rescue virtuous men in adversity.

The belief in these gods has exerted strong influence on the Thai mind, evidenced in several Thai literary works from Sukhothai period onward and from numerous mural paintings.

ภาควิชา..... ภาษาตะวันออก
สาขาวิชา..... ภาษาบาลี-สันสกฤต
ปีการศึกษา..... 2536

ลายมือชื่อนิสิต.....
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จด้วยดีด้วยความช่วยเหลือของรองศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ศรี
แย้มนันทดา และอาจารย์ ดร. ประพนธ์ อัครวิรุฬห์การ ที่ได้กรุณาเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาและได้กรุณา
ให้คำแนะนำข้อคิดเห็นต่าง ๆ ตลอดจนคอยตรวจแก้ไขงานวิจัยจนกระทั่งสำเร็จ ผู้วิจัยขอกราบ
ขอบพระคุณอาจารย์ทั้งสองท่านด้วยความสำนึกในพระคุณเป็นอย่างยิ่ง

ขอกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ฐานิสร์ ชาศรีตพงษ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์
ดร.ปราณี ฟ้าพานิช และผู้ช่วยศาสตราจารย์ทัศนีย์ สินสกุล ที่ได้เมตตาช่วยเหลือ ให้กำลังใจ และ
ให้คำแนะนำต่าง ๆ แก่ผู้วิจัยโดยตลอด อนึ่ง ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณศาสตราจารย์วิสุทธิ์ บุษยกุล
ซึ่งได้กรุณาให้คำแนะนำและให้ความเมตตาแก่ผู้วิจัยตลอดมา

ขอขอบคุณอาจารย์ปฐมพงษ์ โพธิ์ประสิทธิ์นันท์ และอาจารย์วิริยะ จินดาวงศ์
เพื่อนผู้กัลยาณมิตรที่เอื้อเพื่อให้ใช้เครื่องพิมพ์คอมพิวเตอร์อันทำให้งานวิจัยดำเนินไปอย่างสะดวก
และสำเร็จตามต้องการ

ท้ายนี้ ผู้วิจัยขอขอบคุณคุณสังข์จะ สุขสฤติย์ ที่ได้คอยให้กำลังใจและรับภาระหน้าที่ต่าง ๆ
ในครอบครัวระหว่างที่ผู้วิจัยกำลังศึกษาอยู่ และขอขอบคุณเพื่อน ๆ ทุกคนที่ให้กำลังใจแก่ผู้วิจัย
กระทั่งสำเร็จการศึกษา

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญภาพ.....	ญ
อักษรย่อที่ใช้ในวิทยานิพนธ์.....	ฎ

บทที่

1. บทนำ.....	1
ความเป็นมาของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	2
ขอบเขตของการวิจัย.....	2
วิธีดำเนินการวิจัย.....	3
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย.....	3
2. แนวความคิดเรื่องเทวดาชั้นฉกามาพจรในพระไตรปิฎก.....	4
ความเป็นมาของความคิดเรื่องเทวดา.....	4
ความหมายของคำว่า เทวดา ตามรูปศัพท์.....	7
คำที่เป็นไวพจน์ของคำว่า เทวดา.....	9
แนวความคิดเรื่องเทวดาที่สัมพันธ์กับการทำความดี.....	16
การเข้าถึงความเป็นเทวดาชั้นฉกามาพจร.....	20
1. หลักปฏิบัติทั่ว ๆ ไป.....	20
2. หลักปฏิบัติที่แบ่งระดับชั้น.....	23

3. ลักษณะของเทวดาชั้นฉกามาพจรในพระไตรปิฎก

ความหมายของคำว่า ฉกามาพจร.....	26
ลักษณะของเทวดาชั้นฉกามาพจร.....	31
ก. ลักษณะทางรูปธรรม.....	31
1. ลักษณะรูปร่าง.....	31
2. รัศมี.....	32
3. กำเนิด - จุติ.....	34
4. การเคลื่อนไหว.....	35
5. อาหาร.....	36
6. ความงาม.....	37
7. อายุ.....	39
8. เพศ.....	40
ข. ลักษณะทางนามธรรม.....	42
1. อารมณ์.....	42
2. อำนาจจิตที่เหนือธรรมชาติ.....	42
3. อำนาจจิตฝ่ายต่ำ.....	43
สิ่งที่ใช้แบ่งเทวโลก.....	44
ชั้นของสวรรค์ฉกามาพจรในพระไตรปิฎก.....	45
1. ชั้นจาตุมหาราชิกา.....	46
2. ชั้นดาวดึงส์.....	52
3. ชั้นยามา.....	55
4. ชั้นดุสิต.....	56
5. ชั้นนิมมานรดี.....	57
6. ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี.....	57

4. บทบาทของเทวดาชั้นฉกามาพจรในพระไตรปิฎก.....	60
บทบาทในฐานะผู้ศึกษารธรรม.....	60
1. เป็นผู้กล่าวธรรม.....	61
2. เป็นผู้ถามปัญหา.....	64
ช่วยเหลือผู้ปฏิบัติธรรม.....	67
ก. ช่วยเหลือพระพุทธเจ้า.....	68
ข. ช่วยเหลือสาวกของพระพุทธเจ้า.....	71
- ช่วยเหลือภิกษุ.....	71
- ช่วยเหลือสามเณร.....	73
- ช่วยเหลืออุบาสกอุบาสิกา.....	73
เป็นแบบอย่างหรือผู้นำในการปฏิบัติธรรม.....	75
1. ห้ามคนทำความชั่ว.....	76
- ใช้อุบายจูงใจ.....	76
- โดยวิธีข่มขู่.....	77
2. ชักชวนให้กระทำความดี.....	77
บทบาทในฐานะเป็นศาสนูปถัมภ์.....	78
เทวดาชั้นที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนามากที่สุด.....	81
5. ความเชื่อเรื่องเทวดาชั้นฉกามาพจรที่มีต่อ	
วรรณกรรมและศิลปกรรมไทย.....	82
วรรณกรรมไทย.....	82
1. เทวดาเป็นตัวละคร.....	83
2. ให้ความรู้เรื่องเทวดาเชิงประวัติ.....	92
ศิลปกรรมไทย.....	99
1. จิตรกรรม.....	99
2. ประติมากรรม.....	114

บทที่

ญ
หน้า

6. บทสรุปและข้อเสนอแนะ.....	117
รายการอ้างอิง.....	119
ประวัติผู้เขียน.....	127

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1. พระอินทร์ถวายนผลส้มอแต่พระนุทธเจ้า.....	101
2. เทวดาและบริวารเข้าเฝ้าพระนุทธเจ้า.....	102
3. เทวดามาถวายนพระเพลิงพระบรมศพของพระนุทธเจ้า.....	103
4. เทวดาฟังพระธรรมเทศนาของพระนุทธเจ้าในเทวโลก.....	104
5. วิมานของเทวดาในเทวโลก.....	106
6. ท้าวจตุมหาราชและบริวาร.....	107
7. เทวดาชั้นดาวดึงส์.....	108
8. เทวดาชั้นยามา.....	109
9. เทวดาชั้นดุสิต.....	110
10. เทวดาชั้นนิมมานรดี.....	111
11. เทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตตี.....	112
12. พระทวารบาล.....	113
13. เทวดาส่งเสด็จพระนุทธเจ้าจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์.....	115
14. พระอินทร์.....	116
15. เทพปัญจสิขร.....	116

ศูนย์วิทยพัชการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คำชี้แจงเกี่ยวกับการใช้อักษรย่อและเครื่องหมาย

วิทยานิพนธ์ที่ใช้เครื่องหมายและอักษรย่อดังนี้

ก. อักษรย่อ อักษรย่อที่ใช้ในวิทยานิพนธ์นี้ใช้ตามลักษณะการเรียงอักษรในพจนานุกรม

- ช. ช. หมายถึง ชุททกนิกายสัส ชุททกปาโจ
- ช. ชา. หมายถึง ชุททกนิกายสัส ชาตกั
- ช. จริยา. หมายถึง ชุททกนิกายสัส จริยาปิฎกั
- ช. จูฬ. หมายถึง ชุททกนิกายสัส จูฬนิกะโส
- ช. วิ. หมายถึง ชุททกนิกายสัส วิมานวตถุ
- ช. สุตต. หมายถึง ชุททกนิกายสัส สุตตนิปาโต
- ช. อิติ. หมายถึง ชุททกนิกายสัส อิติวุตตกั
- ชา. อ. หมายถึง ชาตกมฏฐกถา
- ที. ปา. หมายถึง ทีฆนิกายสัส ปาฏิกวคฺโค
- ที. มหา. หมายถึง ทีฆนิกายสัส มหาวารวคฺโค
- ธ. อ. หมายถึง ธมมปทฎฐกถา
- ป. โส. หมายถึง ปรมตถุโศติกา
- ป. ส. หมายถึง ปปญจสุทฺถิ
- ม. ม. หมายถึง มชฺฉิมนิกายสัส มชฺฉิมปฏเษสกั
- ม. มู. หมายถึง มชฺฉิมนิกายสัส มูลปฏเษสกั
- ม. อุ. หมายถึง มชฺฉิมนิกายสัส อุปริปฏเษสกั
- มโน. ปุร. หมายถึง มโนรตปุรณิ
- มิลินท. หมายถึง มิลินทปญฺโท
- วิ. จุล. หมายถึง วินยปิฎกเก จุลลวคฺโค
- วิ. มหา. หมายถึง วินยปิฎกเก มหาวคฺโค
- วิสุทฺธิ. หมายถึง วิสุทฺธิมคฺโค

ข. การใช้เครื่องหมาย การใช้เครื่องหมายในวิทยานิพนธ์นี้มี 2 ลักษณะคือ

2.1 เครื่องหมาย .../... (ทั้บครั้งเดียว)

หน้าเครื่องหมาย .../... หมายถึง หนังสือเล่มที่

ส่วนหนังสือที่มีเพียงเล่มเดียวจะใช้เครื่องหมาย -/...

หลังเครื่องหมาย .../... หมายถึง เลขหน้าของหนังสือ

2.2 เครื่องหมาย .../.../... (ทั้บ 2 ครั้ง) จะใช้กับหนังสือ

คัมภีร์พระไตรปิฎก

หน้าเครื่องหมาย .../ (ครั้งแรก) หมายถึง หนังสือเล่มที่

หน้าเครื่องหมาย .../.../ (ครั้งที่สอง) หมายถึง เลขข้อในหนังสือ

หลังเครื่องหมาย .../.../... (ครั้งที่สอง) หมายถึง เลขหน้า

ของหนังสือ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย